

דבר העורכת

נילי ואזנה

דברי המחבר־העורך בסיומו של ספר קהלת, 'בְּקֶשׁ קִהְלֶת לְמִצָּא דְּבָרֵי־חֶפֶץ וְכְתוּב יֵשֶׁר דְּבָרֵי אָמֶת' (קה' יב 10), מהדהדים בראשי עם הולדת כל כרך של השנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום. כעורכת השנתון, המרכוזת את העבודה הרבה הכרוכה בהוצאתו לאור, אני נדרשת לחשיבה מטא־עריכתית ולבחינה פילוסופית של זכות הקיום של השנתון בכל כרך מחדש. בעיניי, השנתון משרת הן את הקהילה המדעית של חקר המקרא והמזרח הקדום הן את קהל אוהבי המקרא ועולמו. בבמת פרסום זו מופיעים באופן סדיר מאמרים המקדמים את חקר המקרא ומוסיפים נדבך למבנה המפואר שבצלו אנו חוסים, מחקר המקרא ועולמו. החיפוש אחר האמת המחקרית במדעי הרוח בכלל ובחקר המקרא והמזרח הקדום בפרט הוא במידה רבה סובייקטיבי ותלוי הקשר של מקום וזמן.

לפיכך, תפקידו של כתב העת בעיניי הוא לקרוע צוהר לפעילות המחקרית התוססת העכשווית, והוא נהנה מפירות העבודה של החוקרים הספונים איש איש בחדר עבודתו ובספרייה הממשית או הווירטואלית הקרובה ללבו. בהתאם לכך, כרכי השנתון מורכבים על פי רוב מאוסף אקלקטי של מאמרים שנשלחו לו על ידי חוקרות וחוקרים שמחקרם הבשיל, ושעברו מסגנת קפדנית של קריינות ושל עריכה. בניגוד לקובצי מאמרים הסובבים סביב נושא מאגד אחד אין למאמרי השנתון זיקה זה לזה מלכתחילה, והם ממוינים לשערים השונים על פי חלוקה המקובלת בדיסציפלינה: מאמרים העוסקים במקרא להיבטיו הטקסטואליים, הלשוניים, הספרותיים והאידאולוגיים בשער אחד; ענייני מקרא והמזרח הקדום בשער שני; ושער שלישי מוקדש למאמרים העוסקים בפרשנות ימי הביניים. כך אף כרך זה מכיל ברובו מאמרים שנשלחו למערכת ושהקשר ביניהם הוא קשר של זמן, מקום ושפה: פירות חקר המקרא והמזרח הקדום בעברית, נכון לכאן ולעכשיו. שמחתי גם להיענות לפנייתה של נילי סמט לפרסם בכרך אחד מאמרי ארבעה חוקרים העוסקים בסוגה ספרותית מובחנת בחקר המקרא והמזרח הקדום: הקינה. הצבת המאמרים זה בצד זה וקריאתם הסמוכה מאירות סוגיות

עקרונות הכרוכות בסוגת הקינה ובעניינים הקשורים לה מזוויות שונות, בבחינת הסכום העולה על חלקיו.

בשער המקרא מופיעים הפעם ארבעה מאמרים. מאמרו של יאיר זקוביץ, 'קונקרטיוזיה של מטפורות ולשון מטפורית בפרשנות המקרא – פנימית וחיצונית', מאיר תופעה ספרותית פנים-מקראית שממשיכה גם בספרות הבתר-מקראית, ויש לה אף היבטים שחורגים מתחום הספרות. הדחף לקונקרטיוזיה של ביטויים מטפוריים במקרא בא לידי ביטוי בסיפור מורחב שמציג פירוש קונקרטיוזיורי למטפורה או למעשה סמלי-נבואי שממחיש אותה. השאיפה לקונקרטיוזיה של מטפורות המשיכה לתת אותותיה בספרות בית שני, בברית החדשה ובמדרש וטבעה חותמה גם בתחום הטקס והפולחן. במאמר, המציג מגוון רחב של מקרים, מדגים המחבר כיצד המחשבת המטפורות חוצה גבולות של סוגות ותקופות, והיא משותפת לפרשנות פנים-מקראית ולפרשנות חוץ-מקראית.

נקודת המוצא למאמרה של לאה יעקבזון, 'למשמעות דברי אלישע "אשקה-נא לאבי ולאמי ואלכה אחרך"' (מלכים א יט 20), היא דבריו של אלישע לאלהיו, לאחר שאלהיו משליך את אדרתו לעברו בהיותו עסוק במלאכת חריש האדמה (מל"א יט 19). אלישע מודיע לאלהיו שעליו לסור ולנשק להוריו בטרם יחבור אליו. יעקבזון דנה בהודעת אלישע מן ההיבט המשפטי-חברתי ומנתחת את דבריו לאור כתובים מקראיים אחרים ולאור החובה המשפטית המוטלת עליו לכבד את אביו ואת אמו.

מאמרו של חיים כהן, 'המילה היחידאית "דיו" בהקשר "ואני כתב על-הספר בְּדִיו" (ירמיה לו 18): "רע לא נאמן" – בעקבות אי הכרת בעלי המסורה במילת היחס המקראית בְּדִי במובן "ל, עבור"', דן במילה היחידאית דִּיו (ink), המצויה בנה"מ לפי הצורה בְּדִיו רק בירמיה לו 18, וקובע שיש לגרוס שם בְּדִיו במובן 'לו, עבור'. זאת בעקבות הצעתו של גינזברג בתוך הערת שוליים לפני יותר מארבעים שנה. המאמר בודק עוד אחד עשר פסוקים מקראיים שבהם מצא גינזברג את מילת היחס הזה, וכן היקרות אחת בפניקית לפי הצורה בד בכתובת אשמנעזר (KAI 14:6). הנספח למאמר עוסק בתיקון שתי ההיקריות של המילה בְּדִים (יש' מד 25; יר' נ 36) לצורה בְּרִים! על סמך *bārū*, המונח האכדי הרגיל למושג 'מנחשים המנבאים את העתיד'.

את שער המקרא חותם מאמרה של חוה שלום גיא, "'והארץ אשר נתת לאבותינו ... הנה אנחנו עבדים עליה": למגמתה של תפילת הווידוי בנחמיה ט 6–37 ולנסיבות חיבורה'. במאמרה מחלקת שלום גיא את תפילת הווידוי לשני חלקים: סקירה פרוזאית רחבת היקף של קורות ישראל (פס' 6–31); ותיאור של דור ההווה הנתון 'בצרה גדולה' (פס' 32–37). שלום גיא מציעה כי הציר התמטי המבדיל את שני חלקי התפילה הוא הבעלות על הארץ. לדעתה העמדות המתבטאות בתפילת הווידוי בנחמיה ט קרובות

לא לה המשתקפות בספרי חגי וזכריה, ואינן עולות בקנה אחד עם האידאולוגיה הפוליטית השלטת בספר עזרא-נחמיה. היא מסיקה כי התפילה חוברה בתקופת שיבת ציון בקרב חוגים ביהודה שציפו להשבת הריבונות על הארץ לידי ישראל.

בשער 'המקרא והמורח הקדום' חמישה מאמרים. ארבעת הראשונים עוסקים בקינות. מאמרו של אורי גבאי, 'הקינות הפולחניות השומריות: בין היסטוריה, זיכרון ואולוגיה', בוחן את יחסי הגומלין בין ה'קינות הפולחניות' השומריות מראשית האלף השני ועד למאה הראשונה לפסה"נ ובין המציאות ההיסטורית שבה הן נכתבו ושימשו בפולחן. מעקב אחר השמות הנזכרים בליטניות מראה כי הוספת שם עיר או מקדש לליטניה בתקופה מסוימת הייתה קשורה למציאות היסטורית או פוליטית מאותה תקופה, מציאות שאיננה קשורה להרס ולחורבן שעליה מקוננת הליטניה. גבאי מציע כי את הקשר בין ה'קינות הפולחניות' השומריות ובין תהליכים היסטוריים אין לבקש בתוכנן הספרותי של הקינות, אלא בהקשרן הפולחני ובדרכי מסירתן.

מאמרה של נילי סמט, 'קריאה היסטורית בטקסטים ספרותיים: קינות הערים השומריות כמקרה בוחן', עוסק אף הוא בשאלת הזיקה שבין זיכרון היסטורי ובין קונבנציות ספרותיות, מסורות פולחניות ומגמות פוליטיות בקינות הערים השומריות, המבכות את חורבנה של העיר אור בשנת 2004 לפני הספירה. במאמר נסקרות שתי עמדות שונות בעניין זה: האחת מבקשת לחשוף בקינות רמזים לאירועים ההיסטוריים שהובילו לחורבן, והאחרת מדגישה את הממד התעמולתי שבקינות ושוללת את השימוש בהן כמקור היסטורי. קינות הערים הן בראש ובראשונה יצירות ספרותיות, בעלות תכנים מיתולוגיים, מגמות תעמולתיות ושימוש פולחני. אך מתברר כי בכמה מקרים ניתן לעמוד על זיכרון היסטורי של ממש המשוקע בתיאורי החורבן.

מאמרו של אליעזר (אד) גרינשטיין, 'קול האישה במגילת איכה פרק ג', עוסק בזיהוי הדובר של פרק ג, הנפתח במילים 'אני הגבר...'. לדעת גרינשטיין ניתוח מדויק של תחביר פסוק ג 1 מעלה שיש לגרוס 'אני [הנושא] – הגבר [הנשוא] (אשר) ראה עני [פסוקית זיקה המתארת את הנשוא ומהווה חלק ממנו]...'. הצירוף 'הגבר (אשר) ראה עני' מציין את טיפוס 'האדם המיוסר המתלונן' בספרות המסופוטמית והמקראית. לפיכך אין הדובר מאופיין על פי מגדרו אלא לפי טיפוסו הספרותי. תיאור הדובר כדמות נשית מתחזק עוד יותר לאור הקשר המיוחד בין הקינה ובין נשים בתרבויות רבות, לרבות המקראית, ולאור המקבילות בין השיח כאן ובין השיח של בת ציון בשאר המגילה. מאמר זה עוסק אף הוא בקינות ולכן שולב בשער זה, אף שמקומו יכירנו גם בשער המקרא.

מאמרו של יעקב קליין, "'בת ציון' במגילת איכה ו'האלה המקוננות' בספרות המסופוטמית", מתאר בפירוט את המוטיב הספרותי של 'בת ציון' (ירושלים המואנשת)

המקוננת על מקדשה ועמה, שהוא מוטיב מרכזי בשתי הקינות הראשונות של המגילה, ואת המוטיב המקביל של האלה המקוננת על עירה, מקדשה ועמה בקינות המסופוטמיות. המאמר חותם בדיון בשאלה אם המוטיב של 'בת ציון' המקוננת במגילה שאול מן המוטיב של האלה המקוננת בקינות המסופוטמיות; ואם הוא מעיד על השפעת הקינות המסופוטמיות על חיבור מגילת איכה.

המאמר החמישי והאחרון בשער זה אינו עוסק בסוגת הקינה אלא בדמות נשית במגילה אחרת. מאמרו של שלמה בכר, 'שלושה מופעים לדמות אחת במגילת שיר השירים: מיהי "העולה", "הנשקפה" ו"המתרפקת"?', בוחן את הדמות הנשית המופיעה בשלושה חרוזים הפותחים בשאלה 'מי זאת' ולאחריה צורת בינוני והמפורים בשלושה מקומות שונים במגילה (ג 6, 10, ח 5). לדעת בכר דמות זו שונה מהדמויות הנשיות בשיר השירים, 'הכלה', 'הרעיה', 'האחות' ו'השולמית'. מצירוף התכונות המתוארות בשלושת החרוזים מצטיירת דמות שיש בה קרמזים לדמויות של אלות אהבה בתרבויות המזרח הקדום – המסופוטמית והאוגריתית, איננה/אישת.

בשער תולדות הפרשנות ארבעה מאמרים. מאמרו של נחם אילן, "למה" בהוראת "לא/אל" בתרגומי רס"ג ובפירושו, פותח שער זה. לפי אילן, בדיקה שיטתית בתרגומי רס"ג לחלק מספרי המקרא ובפירושו למקצתם מלמדת כי בעשרות היקרויות תרגם את המילה למה לא כמילת שאלה המבררת את הסיבה או התכלית אלא כבקשה או כייחול למניעת פעולה, בעיקר של האל. עיון מדויק בפירושו מאפשר להתחקות גם על שיקוליו העיקריים, ואלה, כצפוי, קשורים בתפיסתו הפרשנית, התובעת לבחון כל מילה בהקשריה הלשוניים, התחביריים, הספרותיים והרעיוניים. רס"ג סבר, כי במצבי שבר אין דעת הדובר פנויה לבירורים תאולוגיים, וכל רצונו הוא להסיר את הסכנה המידית. לדעתו, ההוראה הזאת גלומה בתיבה הארמית 'למא'.

דוד שניאור עוסק במאמרו, 'סוגיית מפות רש"י למקרא: מחקרן והיעדרן ממהדורות הדפוס של פירושו', בבחינת הפער בין נוכחותן הבולטת של מפות רש"י ברבים ובחשובים מבין כתבי־היד של פירושו ובין היעדרן מכל דפוסי פירושו רש"י למקרא. לאחר שהוא שולל סיבות טכניות, הוא מעלה השערה מהתחום הדתי־מיסטי להיעדרן: ייתכן שהמהדירים לא היו מעוניינים לשלב איורים בתוך דבריהם של פרשני המקרא בשל הקדושה שייחסו לספר המקרא. אחת הראיות להשערה זו היא אי הדפסתם של איורים נוספים אצל פרשני מקרא אחרים, חרף העובדה שציורים אלו ואחרים הודפסו במהדורות התלמוד הבבלי.

במאמרו של ערן ויזל, 'ר' דוד קמחי על ההתגלות האלוהית למחברי ספרי המקרא', נבחנות עמדותיו של רד"ק בשאלת ההשראה האלוהית על מחברי ספרי המקרא ומקומם של דברי האלוהים בכתוב. הוא כולל עיון מדויק בהיגדיו הרלוונטיים של

רד"ק שנאספו ממכלול כתביו ובחינה של השפעת רמב"ם על עמדותיו אלו. מתברר שרד"ק גיבש את עמדותיו באשר להשראה האלוהית על מחברי ספרי נביאים וכתובים בהשפעת 'מורה נבוכים' ו'משנה תורה', ואילו באשר להשראה האלוהית למושה הוא תלוי ב'עיקר השמיני'.

חותם את השער מאמרה של מרים סקלרץ, 'דרכו של רמב"ן באימוץ דברי ראב"ע והבאתם שלא בשם אומרים'. מטרת מאמר זה היא להראות שבצד דרכו של רמב"ן לחלוק על ראב"ע תוך הזכרת שמו, דרכו לאמץ את דברי ראב"ע תוך הסתרת שמו. ניתוח שיטתי של המובאות האנונימיות של ראב"ע בפירוש רמב"ן מעלה שראב"ע העלה על סדר יומו של רמב"ן תחומי פרשנות מבית מדרשה של אסכולת הפרשנות הבבלי-ספרדית, וניכרת השפעה גם בצד הסגנוני-אמנותי של פירושו. מכלול המובאות האנונימיות של ראב"ע בפירוש רמב"ן, היקפן, רב-גוניותן ויישומן לאורך פירושו של רמב"ן מורים על חלקו הגדול של ראב"ע בעיצוב פירושו של רמב"ן לתורה.

בשער ביקורת הספרים מוצגות שתי ביקורות חדשות ותגובת אוריאל סימון לדבריה של שרה יפת, שפורסמו בשער זה בכרך כג, שהיא בגדר מאמר בפני עצמו. לבסוף, תודות לכל העוסקים במלאכת הכתיבה וההוצאה לאור של הכרך. תודות לכותבים שבחרים לפרסם את מחקרם בבמה זו, ותודות לקריינים ולקרייניות המטים כתף ותורמים ממרצם ומזמנם כדי לסייע בפרסום המחקרים. תודות למכון למדעי היהדות על שם מנדל באוניברסיטה העברית ולשתי הקרנות המממנות את הוצאתו לאור של השנתון, 'קרן פרי לחקר המקרא' ו'הקרן על שם פולה ודוד בן גוריון'. תודות לדניאל שפיצר המפיק המנוסה, לעורכת הלשון רונאלה מרדלר וליעקב דולגופולסקי, שערך את רשימת הפרסומים החדשים. כל אלה יבואו על הברכה.

ירושלים,

כסלו תשע"ו